

«ЗАМАНЫМЫЗДА БОЛҒАН ҒҰЛАМАЛАРДЫҢ ҒҰМЫР ТАРИХТАРЫ» АТТЫ ЕҢБЕКТЕГІ СОПЫЛЫҚ МӘСЕЛЕСІНЕ ТЕОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

¹Оқан Самет, ²Бағашаров Құдайберді Сабыржанұлы,
³Шәдекұлы Нұршәріп

¹samet_05@mail.ru, ²kanuh12345@gmail.com,
³nursharip.shadekuly@gmail.com

^{1,3}Египет Ислам мәдениеті университеті (Алматы, Қазақстан)
²ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты
(Алматы, Қазақстан)

¹Okan Samet, ²Bagasharov Kudaiberdi, ³Shadekuly Nursharip
¹samet_05@mail.ru, ²kanuh12345@gmail.com,
³nursharip.shadekuly@gmail.com

^{1,3}Egyptian University of Islamic Culture (Almaty, Kazakhstan)
²Institute of Philosophy, Political Science and Religious
Studies CS MSHE RK (Almaty, Kazakhstan)

Аңдатпа: Бұл мақалада көрнекті қоғам және дін қайраткері, аудармашы, ақын Сәдуақас қажы Ғылманидың «Заманымызда болған ғұламалардың ғұмыр тарихтары» атты еңбегіндегі кейбір діни пайымдар мен түсініктер талданады. Аталған еңбекте XIX-XX ғғ. өмір сүрген ғұламалардың фикһта Ханафи мәзһабын, сенімде Матуриди жолын ұстанғандығы медреселерде оқытылған еңбектер мен пәтуа берген кітаптар арқылы дәлелденіп көрсетілген. Бұған қоса, сол заманда дін мамандары арасында талас-тартыс тудырған кейбір сопылық мәселелер қамтылған. С. Ғылмани «Мұхаммед пайғамбарға не үшін салауат айтамыз?», «Имам Әбу Ханифа пірге қол берген бе?» және «Қайтыс болған адам тірілерге жәрдем ете ала ма?» деген секілді теологиялық мәселелерге берілген жауаптарды салмақтап, өзіндік дәлел-дәйектерімен түсіндірме жасайды. Әруақтар желеп-жебей ала ма, пірге қол беру міндетті ме, пайғамбарға салауат айту секілді мәселелер қазіргі қазақ қоғамы үшін де өзектілігін сақтап келе жатқан тақырыптар. Сәдуақас қажы Ғылмани «Біз әр пайғамбарды қауымына ақиқатты ашып түсіндірсін деп, тек өз қауымының тілінде сөйлейтін етіп жібердік» деген аятқа түсіндірме бергенде, дін адамдарын үшке бөліп қарастырады: астамдыққа не нұқсандыққа барғандар және орташа қалыптан таймағандар. Өзі соңғысын жөн көрген. Әрі аталмыш аяттың тәпсірі негізінде әр халықтың өз әдет-ғұрпы, өмір сүру салты барын басты назарға алып, дінде әдеп иесі болуды және орта қалыптан ауытқымауды насихаттаған.

Осы себепті мақалада авторлар С. Ғылмани түсіндірмесін бүгінгі күн тұрғысынан таразылап, теологиялық негіздерін нықтайды. Көтерілген мәселелерді қазіргі уақыт тұрғысынан қайта бағамдап, маңызды қырларын ашып көрсетіп, берілген жауаптарды оқырманға түсінікті етіп толықтыра түседі.

Түйін сөздер: Сәдуақас қажы Ғылыми, ғұламалар, Ханафи мәзһабы, Матуриди ақидасы, сопылық, үкім, пірге қол беру, тәуәссул, әруақ, салауат.

Кіріспе

Сәдуақас қажы Ғылымидың (1890-1972 жж.) «Заманымызда болған ғұламалардың ғұмыр тарихтары» атты еңбегінде XIX-XX ғғ. негізінен Қазақстанның солтүстік және орталық аймақтарынан шыққан ғұламалардың өмірбаяны кең көлемде жазылған. Бұған қоса, сол кезеңде қоғамда талас-тартыс тудырған «ақида», «фиқһ» және «сопылық» мәселелерінің тұщымды жауаптары Ханафилик-Матуридилік мәзһаб негізінде беріліп отырған.

XIX-XX ғғ. өмір сүрген дін ғұламаларының арасында Бұхара, Түркия және Мысыр сынды елдерден он-жиырма жылдан оқып келген, білімді ұстаздардың медреселерде шәкірттеріне араб тіліндегі классикалық «Хидая», «Шарх әл-Уиқая», «Фатауа-и Хиндия», «Таузих-Талуихы» сынды Ханафи мәзһабының әйгілі фиқһ кітаптарымен қоса, «Фықһ-и акбар», «Шарх-и Молла қари», «Ақайыд-и Насафи» сынды Матуриди ақидасының негізгі кітаптарын оқытқандары айтылады. Бұдан қазақ жеріндегі медреселерде фиқһта Ханафи мәзһабы, ақидада Матуриди мектебінің еңбектері оқытылғанын көреміз. Әрі осы тұран даламыздағы медреселерді бітірген шәкірттердің де аталмыш классикалық кітаптарды жетік меңгеріп, халыққа уағыз-насихатты, түрлі фәтуаларды сол кітаптар арқылы беретін дәрежеде жетіліп шыққандары да олардың өмірбаянында кең қамтылған.

Зерттеу әдістемесі

Ағымдағы мақалада «Заманымызда болған ғұламалардың ғұмыр тарихтары» атты еңбектің мазмұнына холистикалық және тақырыптық әдістер негізінде экзегетикалық, сонымен қатар герменевтикалық талдау жасалды.

Мәзһаб ұстану қажеттігі

Еңбектен Кәкібай сынды кейбір көрнекті тұлғалардың заманауи мәселелерде ижтиһад жасай отырып, Ханафи мәзһабы ғалымдарының көзқарасынан өзгеше пікірді білдіруді де жөн санағанын көреміз. Еңбектің бір жеріндемынандай әңгіме өтеді:

«Бейіс марқұм бір мәжілісте Абд ал-Хақиммен (Кәкібай Теміржанұлы хазіретпен) бірге болып, халықтың көпшілігі бұрын естімеген соң сүймейтін біраз мәселелер сөз болғанын айтады. Соның бірі «мазһабқа тақлид-и шар‘и лазым нәрсе емес» деген мәселе болды. Сол туралы мен: «Тақсыр, ғұламаларымыз ханафи мазһабына еруді міндет санап бастап оқыған «Иман шарайыты» деген кітабында да, амалда мазһабым Имам Ағзам, и‘тиқадта

мазхабым Әбу Мансур Матуриди деп айтпады ма?» - дегенімде, маған: «Ол «Иман шарайыты» кітап халықтың діни тұтынған жолын оңай оқысын деп жазылған кітап қой, біз өз қолымызда қолданып жүрген кітаптарды тексерсек, бұл сөз біз ғана айтқан емес. Бәлкі үлкен кітаптардың өзінде жазылған мәселе. Сіз «Айн ал-илм» кітабының Әли әл-Қари кітабын анықтап оқып қараңызшы, соның ішінде: «Инна Аллах Та‘ала ләм йукаллиф ахадан ан йакун ханафийан, ау ханбалийан, ау мәликийан, ау шафи‘ийан, бал каллаф Аллах ан йа‘мал бил Китаб уа-с-сунна (Аудармасы: ақиқатында, Алла Тағала ешкімге Ханафи, Ханбали, Мәлики немесе Шәфиғи болуды діни бір міндет қылмады. Бәлкі, Құран және сүннетке амал етуді міндеттеді) (авт.)», - деді [1, 159-160 бб.].

Бұл жерде Абд ал-Хаким хазірет «Мәзһаб ұстанудың керегі жоқ. Бізге Құран және сүннет жеткілікті» деген көзқарас айтып отыр деп түсінсек қателесеміз. Өйткені, ол кісі: «Иман шарайыты» кітап халықтың діни тұтынған жолын оңай оқысын деп жазылған кітап қой» деп, көпшілік мұсылман қауымның бір мәзһабты ұстануын, әсіресе, қазақ халқының күнделікті фиқһтағы ғибадат мәселелерінде бірізділікте болып, Ханафи мәзһабын, сенімде Матуриди мәзһабын ұстануын міндеттейді. Ал, әр кезеңде туындаған заманауи әлемдік мәселелерде білім адамдарының үкім шығару ісінде Құран мен сүннетті басшылыққа алған төрт мәзһабты салыстырмалы қарастыра отырып, көзқарас білдіру мұсылман әлемінің үздіксіз дамуының басты шарты ретінде қарастырады.

Салауат айтудың мәні

Күллі түркі әлеміне сопылық мектептің негізін салған, қазақ даласынан шыққан кеменгер, руханият жаршысы Қожа Ахмет Ясуи бабамыз десек артық айтқандық емес. Сопылық мектептің негізі қазақ даласында қалануынан да болар «Ишанға қол беру, пірге мүрид болу» ісі Қазақстан аумағында кең тараған. «Ишан, хәлпе және пір» сияқты сопылық атақ, лауазымға лайық болған молда-қожалар да дін жолында көп еңбек еткендігін білеміз. Еңбектегі осы сопылық іліммен қатысты болған бірер мәселеге теологиялық тұрғыдан талдау жасайық.

Сәдуақас қажы Ғылмани «Алла елшісіне (с.ғ.с.) не үшін салауат айтамыз?» деген сұраққа қатысты Кәкібай молданың берген жауабын теріске шығарады.

Бір мәжілісте Мұқат-молла бір сұрақ қойды: «Пайғамбарлар ма’сумдыққа* ие. Оларға біз не үшін салауат айтамыз?» - деген. Басқа молдалар еш сөз айтпады, жалғыз-ақ Кәкібаймолда жауапқа кірісіп: «Алла Тағала жоғарының жоғарысы «муқаддас» зат. Пенделер болса, төменнің ең төмені дәрежедегі

* Масумдық: күнәдан пәктік (авт.)

«әсфалилер». Сол алып екі орталықты жақындастырып, қаулымен сөзін жеткізетіндер – пайғамбарлар, біздің пайғамбарларға салауат айтуымыз, сол алыс жоғарының жоғарғысы болған Алла Тағалаға біздің мұң, зар тілегімізді жеткізу үшін сауалат айтылады», - деп жауап берді.

С. Ғилмани бұған өзіндік уәжін былай келтіреді: «Бүгінде кітаптарды тексеріп пайда-зарар барлығының жаратылыс әлеміне қойылған суннат Аллаға байланысты болып, сол әлемде барлық істі бір себепке тіреп, ғаламда аспап (себеп) орнатып, сол аспаптар орнымен атқарылса пайда бақыт, орнымен атқарылмаса, зарар, бақытсыздық, мұны «суннат Аллаһ» деп атайды. Сондықтан «**Хува ад-Дарр, Хува ан-Нафи'** (пайда, зиян беруші)» Алла ғана. Ендеше салауат айтудағы *хикмет* бұл Абдулхақим хазірет айтқандай болмаса керек. Онда Алладан басқаны *әһлі кітаптың*: «**Ма на'будухум илла ли-йуқаррибуна зулфи** (Біз оларға (яғни, бұт және т.б.) бізді Аллаға жақындату үшін ғана ғибадат етеміз, - деген сөздеріне сай болады. Ендеше салауат Алладан, періштеден, пенделерден барлығы «А'ла даражат ан-Наби (пайғамбар дәрежесін көтеру)» болады. «Изхар-и махаббат (ашық сүйіспеншілік таныту)» болады. Сол үшін салауат айтылады)» [1, 122 б.] – дейді.

Сәдуақас қажы Ғилмани жоғарыдағы Абдулхақим хазіреттің (Кәкібай-молданың) салауат айту туралы «біздің пайғамбарларға салауат айтуымыз, сол алыс жоғарының жоғарғысы болған Алла Тағалаға біздің мұң, зар тілегімізді жеткізу үшін сауалат айтылады» көзқарасын теріске шығарады. Салауат айтуды бұлай түсіну көпшілік мұсылман қауымды туралықтан адастырады, бұтқа табынған мүшріктер мен өз пайғамбарларын құдай дәрежесіне көтерген кітап иелері сияқты пайғамбарды құдай орнына қоюға ұрындырады деп қарайды. Сәдуақас қажы Ғилманидің бұл пікірі діни білімі таяз көпшілік мұсылман халқын қателікке ұрындудан сақтандыру тұрғысынан дұрыс. Ал Абдулхақим хазіреттің пікірінде тұтас қате деуге келмейді. Себебі, пайғамбарымыз Мұхаммед (с.ғ.с.) күллі адамзатқа Жаратушы иені тану, Алла разылығын табу жолын көрсетуде бір себепкер ретінде жіберілді. Әрі салауат айту арқылы Пайғамбарымыздың да (с.ғ.с.), өзіміздің де дәрежеміз көтеріледі. Яғни, біздің әрбір салауатымызға Пайғамбарымыз (с.ғ.с.) жауап береді және сол арқылы екі дүние ісіміз жеңілдейді. Абдулхақим хазіреттің пікірін осы тұрғыдан да түсінуге болады. Бұл дегеніміз, Пайғамбарымызды (с.ғ.с.) құдай дәрежесіне көтеріп, табынуды ұқтырмаса керек.

Пайғамбарымызға (с.ғ.с.) салауат айту арқылы дәрежеміз көтерілгені сияқты мүміндер бір-біріне дұға ету арқылы да дәрежелері көтерілмек. Күнделікті бес уақыт намазда «Фатиха» сүресін оқып, ішіндегі «**Бізді нығметіңе бөленгендердің тура жолына сала көр...**» деген дұға аяттары арқылы мұсылмандар бір-біріне дұға жасайды. Бір мұсылман үшін жер бетіндегі миллиард мұсылман күніне неше мәрте дұға жасайды. «*Мұсылман*» атауы адам баласы үшін берілген ең жоғары атақ. Бұған қоса, имани бауырластық, тілеулестік адамның қайтыс болуымен үзілмейді, Алланың

қалауымен қайтыс болған кісінің тірілерге, тірілердің өмірден өткен марқұмдарға тигізер пайдасы, берері бар.

Күллі жаратылысты жарылқау да, зиян беру де күдіреті күшті жалғыз Аллаға тән екендігін және Алла қаншалықты ұлық болғанына қарамастан, «Суннатулланы» (яғни, Алла жер бетіне қойған заңдылықтарын), әрбір істің себептерін толыққанды орындаған адам баласы мен Жаратушы иесі арасында бір шекара болмайтын болса, пайғамбарымыз Мұхаммедке (с.ғ.с.) салауат айтуды да сол себептердің бірі деп ұққан жөн.

Әбу Ханифаның пірге қол беру мәселесі

«Имам Әбу Ханифа пірге қол берген бе, жоқ па?» деген сұрақ қоғамда ара-кідік сөз етіліп жүрген даулы мәселелердің бірі. Сәдуақас қажы Ғылмани еңбегінде де имам Әбу Ханифаға байланысты осы мәселеге тоқталған.

Сәдуақас қажы Ғылмани өзінің шәкірт болып жүрген кезін әңгімелей келіп, «Ол уақытта ишанға қол беріп, мүрид болу ең бір зор мақсат еді. Кім болса да, күш-қуаты барып қайтарлық жолына жететін болса, пәлен ишанға қол беруге баратын...» деп, сол қоғамда пірге қол бермеген адамның құлшылық-ғибадаты бекер деген түсінік кең тарағанын айтады. Сөйтіп, имам Ағзам Әбу Ханифамен байланысты кітаптарда келетін төмендегі мәтінге түсініктеме береді.

Ол мынау: «**Луа ла ас-санатани ал-ахиратани ла-халака Ну‘ман-и Сабит**», - деген, яғни ғұламалар осы сөзді Имам Ағзам хазіреті қайтыс болғаннан кейін, му‘асырларының (замандастарының) бірінің түсінде көрініп, көрген кісі: «Уа, имам! Халыңыз нешік болды?» - дегенде, осы сөзді айтқан екен: «Мен соңғы екі жылда пірге кіріп, тариқат жолын қабылдап едім. Сол екі жылым болмаса, Сәбит баласы Нұғман әлек* болған болатын еді» деген мазмұнда. Тариқат жолын қуаттаушылардың, ұстазымыздың да аузынан осыны естігеніміз бар. Осыған сүйеніп, пірге қол беру бір машық қылынған жол болған. Соның әсері бұл ұстаздардың да қабылдап жүргені. Әрине тасаввұфаты соңынан пайда болса да, «Китаб-и суннаттың» **«Ибтифа’ан ли-уаджх Аллах!** – деген салаф жолы **Халисан ли-уаджх Аллах!** болған бір ғибадат мамдуха болса, мута’аххирин, яғни хижраттан төрт қарыннан (ғасыр) кейін басқа түс киіп, салаф тариқаты бұзылып, бидғат тариқаты жол алып, көп адамдар соңғыға мағрур мафтун болып кеткені мағлұм. Хақиқатты тексерген ғұлама біздің заманымыздың сүйенгендерінен тексере келгенде, басы мухтари’ бидғат (таңдаулы бидғат) бір жол болса, аяғы «Ман дуна Аллаһдан» исти‘анат истимдад-и куфрге (Алладан басқадан жәрдем күту) жақындайтын ширкат фи-л-‘ибадат, бәлки фи-л-‘итиқадат қатарлы жол екені мағлұм болды.

* Әлек: халак, яғни құритын еді деген мағынада (авт.)

Солай болғанда біздің ұстаздар одан жоғары ғалымдарымыздың *истинад* қылған жоғарғы дәлелдеріне не жауап айту керек? Оның жауабы:

1) Ру'йат адилла-и шар'ийадан емес (түс шарғи дәлел емес). «**Уа-л-илхам лайса би-худжжатин**(илхәм дәлел саналмайды)» усул-и фикһ уа 'илм-и калам иелерінің сөзі ашық дәлел.

2) Жоғарғы дәлел қылған сөздің ғибрасын теріс ұғынған. Оның дұрыс ғибрасы «**Лау ла ас-санатани**» емес, «**Лау ла ас-санадани**», яғни екі санад болмаса, яғни **Китаб Аллаһ, суннат Расул Аллаһ** болмаса, әлек болады екенмін мазмұнында. Бұл соңғы хақиқатты муа'асыр ғалымдарымыздан «А'лам» намына сай болған Дамолла Мұхаммад-Әмин хазіреттің тақирінде зікір қылынды. Бина'ан 'алейх: тахқиқат, татби'ат болмаған заманда, осы сияқты мусаһалалар көп уақи' болған екен. Аслаха Аллаһ Тағала халана уа хал ал-' улама' ал-му'асирин 'ан ал-мусахалат уа ат-тағафул, амин йа Муджиб ас-сайилин!» [1, 130-131 бб.].

Бұл жерде автор тариқат жолын қуаттаушылар, тіпті, ұстазы Ахмет те «Мен соңғы екі жылда пірге кіріп, тариқат жолын қабылдап едім. Сол екі жылым болмаса, Сәбит баласы Нұғман әлек болған болатын еді» деген мазмұндағы» деген ойды жақтайды дейді. Сөйтіп, келтірілген дәлелді жаңсақ түсіну барын, дұрысы діннің негізі болған Құран мен сүннет. Яғни, «*Екі сәнәд (Құран және сүннет)*» болмағанда адасар едім деп отырғандығын айтумен қатар, түстің де шарғи бір дәлел емес екендігін ескертеді.

Дін ғалымдары Әбу Ханифадан жеткен аталмыш риуаят сүнниттік ғалымдардың еңбектерінде болуы былай тұрсын, шииттік бағыттағы классикалық еңбектерде де жоқ екендігін айтады. Ал аталмыш риуаят соңғы ғасырларда шииттік Рафиди ағым өкілдерінің жалған ойдан тоқыған риуаяты екендігін қуатты дәлелдермен дәлелеп көрсеткен [2, 140 б.]. Демек, осындай ойдан тоқылған жалған риуаяттардың салдарынан кеше халық арасына бүлік салғандар, бүгін де «Сендерді Түркістанға қажылыққа апарамыз», «Пірге қол бермегеннің құлшылық-ғибадаты қабыл емес» деген сынды түсінік қалыптастырып халықты адастыруға апарды.

Пірге қол берудің екінші бір мәні – мұсылмандардың бірігуі, бір-біріне қол ұшын беріп, жәрдемде болуы. Дінімізде көпшілік мұсылмандар бірігіп жасаған істің мол сауабы сол көпшіліктің арасында болған жеке бір мұсылманға да кеміместен тура сондай мол сауап жазылады. Жеке адам көппен бір қол жеткізген бір күннің сауабын жеке адам бір өзі бір айда да, бір жылда да, тіпті, өмірінде де таба алмауы мүмкін. Міне, осы тұрғыдан пірге қол беруді Әбу Ханифаның және әр ғасырда келетін мұсылман ғалымдарының даналықпен бастамашы болған игілікті істерде бірігуді білдірді. Немесе пірге қол беруді жеке бір тұлғаны ұлықтап, бір жерге жиналып бас шұлғу тәрізді іспен өлшеу үлкен қателік.

Әруақтың тірілерді қолдауы

«Әруақ қолдасын!», «Өлі разы болмай тірі байымайды» немесе «Қайтыс болған адам жәрдем ете ала ма?» деген сұрақтың әр кезеңде сөз етіліп келе жатқаны белгілі. Қазақ халқының арасында, әсіресе, халықтың құрметіне бөленіп жүрген қарияларымыздан бата-тілек сұрала қалса, «Құдай жарылқасын, әулие қолдасын» деген сынды бата беріп жатады. Бүгінде мұндай бата тілеуді біреулер «Аллаға серік қосу» десе, енді біреулер сопылық іліммен байланыстырып ақтап жатады.

Еңбекте Нұралының Барлыбайы, Исабек Ишан Мұратұлы туралы былай баяндағанын келтіреді: «Біз ол үйде жанымда шәкірттер бар қонақта едік. Олжабай да бар. Бір мәжіліс үстінде сол Ишан жайында сөз болып, ол кісінің караматын мен көзбен көрдім. Менің Таубай деген балам көзі ауырып, шоқпардай ісіп, түк көрмейтін ауру болды. Сол Ишанның қабіріне кісі қосып жіберіп, сонда басына түнеп қайтып келді. Көзі шырақтай жанып, сол түнегеннен кейін жазылып кетті», - деді.

Мен ол уақытта өзіміздің Төре ауылында шәкірт жинап, дәріс айтып тұрған кезім. Басқа кітаптан болмаса да, «Хуласат ал-маса'ил» кітабында өлген адамның қабірінен жәрдем сұрау дұрыс емес, бәлкі: «Жәрдем береді деп игтиқад қылса, кісі кәпір болады», - дегенді еске алдым. Барлыбайды сыйлап, халық Бабай дейтін. Мен ол кісіге қарап: «Бабай! Сізді бір шайтан айлалап, тұзағына түсіру үшін балаңыз Таубайды көзіне қойып ісірген екен. Сонымен сізді дұрыс болмаған бір игтиқадды көңіліңізге бекітіп, мақсатына жеткен екен», - деп айтып салғаным болды. Бабай сөзін, ісін жөндемек боп тоспақшы болып еді, Олжабай марқұм: «Бабай, орынсызға таласасыз ба, өлгеннен тілек орынды да емес қой», - деп тоқтатып тастады. Тірі адамнан дұға, үміт қылу орынды. Дұрыстығында талас жоқ. Ал өлген адамның қабіріне түнеп, медет, жәрдем сұрау шарифатта дұрыс болмаған бір іс. Бірақ халық «әруақ», «пір» деген сөз жүректеріне имандай сіңірген бір істері. «Әруақ жебемей, тірі байымайды», - деген мәтел ең барып тұрған қуатты жолы. Соның арқасында кісісі өлген үй бір той қылған ордадан кем түспейді. Әрине, қонағасы, үші, жетісі, қырқы, жылы, екі жылдығы деген тағы бар. Осылардың барлығы шарифатта жоқ...» [1, 139-140 бб.] делінеді.

Бұл жерде Сәуақас қажы Ғылмани «Әруақтан жәрдем сұрау Аллаға серік қосу» және «Қайтыс болған адамның жетісін, қырқын және т.б. беру шарифатта жоқ» деген екі мәселені көтереді. Осы екі мәселе төңірегінде қысқаша діни еңбектер мен бүгінгі таңдағы танымал дін ғалымдарының көзқарастарына қысқаша тоқталып көрелік.

Ғұламалар қайтыс болған адамның әруағын Алладан жоғары қойып, әруақ жеке өзі жарылқауға құдіретті деп сенудің Аллаға серік қосу екендігіне бірауыздан келіскен. Сәдуақас қажы Ғылмани хазіреттің де осы мағынада әруақтан жәрдем сұраудың Аллаға серік қосу екендігін айтып отырғаны

анық. Ал енді, әруақ – ол жаратылыс, жеке-дара ешкімге пайда тигізе алмайды. Алланың қалауымен ғана қайтыс болған адамның әруағы мен тірі адам арасында белгілі деңгейде байланыс, бір-біріне пайда игізу болады деп сену Аллаға серік қосуға апармайды. Себебі, бұл жерде жарылқау да, қолдау да Алланың шешімімен, рұқсатымен болып тұр.

Адам баласы қайтыс болғаннан кейін де оның «рухы», «әруағы» мәңгі жоқ болып кетпей, бәлкі, адамдардың өмірдегі пайғамбарлық, шәһидтік, әулиелік және қарапайым мұсылман болу дәрежелеріне қарай рухтары да Бәрзах әлемінде әртүрлі мекенде болатыны «Бәхрул Кәлам» сияқты Әһлу сунна уәл жәмәғаттың ақида негіздерін қамтыған еңбектерде кең көлемде түсіндіріледі [3, 748-754 бб.].

Ибн Қайым өзінің «Әр-Рух» атты еңбегінде: «Біз суреттей (өлшей) алмайтындай рухтардың күш, қуаты болады. Тіпті, қуатты бір рухтың өзі бір әскери қосынға ықпал етеді. Біз оның сырын нақты айта алмасақ да, оны растаймыз», - деді. Сондықтан, тірі адамнан немесе өлген кісінің рухын дәнекер етіп дұға жасау, көмек етуін өтіну дұғаның бір түріне жатады. Сондай-ақ, ислам негіздері мұндай істі оларға табыну, ғибадат ету мағынасына жатқызбайды. Бәлкі, олардың әр екеуінің (қайтыс болған немесе тірі адамның) Алланың құзырында болған құрметін дәнекер етуді, тәуәссул қылуды білдіреді. Яғни, Аллаға ұсынылған, дәнекер етілген нәрсе, ол – тірі адамнан болсын, қайтыс болған адамнан болсын ізгі амалы (Алланың құзырындағы адамның құрметі). Ізгілік тірі адамда да, қайтыс болған адамда да әрдайым рухымен (денемен емес) бірге болады. Рух Бәрзах әлеміндегі мекеніне жайғасқан кезінде де бірге бола береді. Қасиетті Құранда: **«Адамдардың әрқайсысының өз қолымен істеген (жақсы-жаман) істеріне қарай өзіндік дәрежесі болады»** («Әнғам» сүресі, 132-аят), **«Олар не қаласа, соның бәрі Раббыларының құзырында дайын тұрады»** («Зұмар» сүресі, 34-аят), **«Олар (Алланың нығметтеріне бөлегендер) өздерімен әлі қауышпаған дін бауырларын (Алламен қауышқанда) олар үшін де ешқандай қорқыныш жоқ екенін айтып сүйіншілейді»** («Әли Имран» сүресі, 170-аят) деген және т.б. аяттарында білдіріледі [4, 224-225 бб.].

Өлгендер мен тірілер арасындағы рухтар байланысын бұл дүниедегі адамдар арасындағы рухани байланыстың жалғасын табуы десекте болады. Яғни, имани бауырластықтың ғұмыры шектеусіз, екі дүниемен де қатысты.

Ал, қазақ халқының арасындағы қайтыс болған кісінің «жетісін, қыркын және жылдығын» беру сынды дәстүрін теология ғылымының докторы, доцент Алау Әділбаев: «Жетісін, қыркын беру ғұрпы қазақ халқының тұрмыс ерекшелігінен туындаған үрдіс» деп, көшпелі өмірдің қажеттілінен туындаған, орындалуы шариғатқа қайшы іс емес екендігін айтса [5], белгілі теолог Абдусамат Қасым Таус ибн Қайсан жеткізген: «Шынында, мәйіттер (қабірге қойылғаннан соң) жеті күн бойы сынаққа дұшар болады. Осыған орай, олар (сахабалар) осы күндері сол мәйіттердің атынан ас беруді ұнамды

санайтын» деген сынды риуаяттар мен ғалымдардың көзқарасын дәлел қыла отырып, аталмыш күндерде марқұмның атынан ас берілуін ұнамды іске жатқызады, түп-төркіні ислам деректерінде бар деп қарастырады [6].

Нәтижелері және талқылау

Сәдуақас қажы Ғылмани дінді ұстануда немесе діни мәселелерге жауап беруде сақтықты және бұқара халықтың деңгейіне түсіп пәтуа беруді басты назарға алған деуге болады. Оған дәлел жоғарыда келтірілген» Алла елшісіне (с.а.с.) не үшін салауат айтамыз?», «Имам Әбу Ханифа пірге қол берген бе?» және «Қайтыс болған адам тірілерге жәрдем ете ала ма?» деген мәселелер төңірегінде берген жауаптары.

Бұл мәселелердің әрбірі, әсіресе, соңғы мәселеге діни үкімдік қырымен қатар, мәселенің рухани жағына да үңіле отырып кең түсініктеме беруді қажет етеді. Яғни, дінде негізі бар кейбір мәселелерге үкім шығармай тұрып шарифатқа қайшы қырын ашып көрсетумен қатар, дұрыстығы бар жағы да айтылуы тиіс. Сәдуақас қажы Ғылмани дінде әдептіліктен таймай, орта жолды нық ұстана білгенін көреміз.

Кешегі кезеңде де дін ұстанушы адамдарының бәрі ғалым, тақуа болмағандығын, олардың арасында да бүгінгі күндегідей бүлікшіл, мәзһабты мойындамайтын және дүмше молдалардың болғаны анық. Сол қоғамда діни алауыздық тудырып, дінді өзгелерге тұрпайы етіп көрсеткен дін адамдарын Сәдуақас қажы Ғылмани былай бөліп қарастырады:

«Сол оқып жүрген кезімде, елге келгенімде тағы да ол Мұқат хазіретке кездескенімде менен «Сура-и Ибраһим»-де 3 аят: «**Уа ма арсална мин расул илла би-лisan қаумих ли-йубаййин лахум**» аяттың тәпсірінен сұрақ қойғаны есімде. Бірақ ол туралы не деп айтқаным есімде қалмапты. Жалғыз-ақ бір сөзінде қазіргі ғұламалар үш даражада – бірі ифрат, бірі тафрит, бірі иғтидал бил-л мутауассит. Дін-і мағишат иелері тафрит, Шура иелері ифрат, ад-Дин уа-л-Адаб иесі и'тидал би-л-мутауассит. Сондықтан мен «ад-Дин уа-л-Адаб» журналын алдырамын, деген еді. Ғалымжан әл-Баруди – мутауассит, мен соны жақсы көремін, - дегенін құлағым есіткенім бар» [1, 123 б.].

1) Дін-і мағишат иелері – *тафрит*. Бұл қарапайым халықтың діни түсінігінің таяздығынан *тәфритке*, яғни, діни міндеттерді орындауда нұқсандыққа, қателікке ұрынуын айтып отыр.

2) Шура иелері – *ифрат*. Бұл діни білімі терең, кеңесе отырып, келелі мәселелерді шешуге қабілетті (халық солай деп сенетін) адамдардың дінде астамдыққа, әсірешілдікке ұрынғанын, өзгелерге дінді құбыжық етіп көрсетіп жүргендерін айтады.

3) ад-Дин уа-л-Адаб иесі – *и'тидал би-л-мутауассит*. Бұл шынайы дін ғалымы. Алған біліміне лайық өмір сүріп, орташа қалыптан аумай, өзгелерді де сол білімі арқылы хикметпен сусындата білген жан.

Сәдуақас қажы Ғылмани өзіне Мұқат хазіреттің Құрандағы «**Біз әр пайғамбарды қауымына ақиқатты ашып түсіндірсін деп, тек өз қауымының тілінде сөйлейтін етіп жібердік**» [7, 14/4] деген аятты келтіре отырып, дін адамдарын үшке бөліп қарастырады. Әрі аталмыш аяттың тәпсірі негізінде әр халықтың өз әдет-ғұрпын, өмір сүру дүниетанымын басты назарға алып, дінде әдептіліктен аспайтын орта қалып (ад-Дин уа-л-Адаб иесі *и'тидал би-л-мутауассит*) жолын ұстануды насихаттағанын, өзі де осы көзқарасты жақтайтынын айтады.

Қорытынды

Сәдуақас қажы Ғылмани өз заманындағы ғалымдардың өмірбаянын жазу арқылы оларды келер ұрпаққа танытты. Өз араларындағы «Ақида», «фикһ» және «сопылық» мәселелерінде астамдық пен нұксандыққа барған қателіктерін де ескерусіз қалдырмай, қандай мәселеде қателесті, шарғи нақты жауабы мен дәлелі не? деген сұрақтарға да жауап беріп отырған. Осы себепті, бұл еңбекті қатардағы бір «Ғұламалардың ғұмыр тарихнамасы» ғана емес, сол кезең үшін де, бүгінгі күн үшін де нақты шешімі айтылуы тиіс көптеген мәселелердің басы ашылып түсіндірілген әрі сол түсіндірмелерге тағы да кеңінен түсіндірмелер жазылуы керек болған бірден-бір құнды еңбек деуге болады. Сонымен қатар, осы дінде әдептіліктен аспайтын орта қалып (ад-Дин уа-л-Адаб иесі *и'тидал би-л-мутауассит*) әдіс-тәсілімен жұмыс істеуді үрдіске айналдыру бүгінгі күннің маңызды мәселесі екені сөзсіз. Өйткені, дінді бұрмалап, өздерінің радикалды көзқарастарына лайықты етіп түсіндіру қоғамның індетіне айналып бара жатқан мына алмағайып заманда дін мәселесіне өте мұқият қарап, діннің мәніне лайық сара жолы бір жүйеге келуі керек. Міне, осы тұрғыдан бұл кітаптың қыры мен сырын ашу жолында әлі де кең көлемде зерттеулер жасалуы керек деген ойдамыз.

Әдебиеттер тізімі

1 Ғылмани С. Заманамызда болған ғұламалардың ғұмыр тарихтары. I том / F 96 Жауапты шығарушылар: Ә.Қ. Муминов, А.Дж. Франк. Кіріспе, қазақшаға және ағылшыншаға аударма, түсіндірмелер мен көрсеткіштерді дайындағандар: Ә.Қ. Муминов, А.Дж. Франк, А.Ш. Нұрманова, С. Моллақанағатұлы, Ү.А. Өтепбергеннова, Т.Ж. Жұманов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2015. – 576 б.+ 8 жапсырма.

2 Минһажус-суннатин Нәбәуя. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.aqaed.com/faq/5486/> (қаралған күні: 22.03.2022).

3 Хасан ибн Әби Бәкір әл-Мақдаси. Ғаятул-марам фи шархи Бәхрил-кәләм. – Каир: Мәктаба азһария лит-Турас баспасы, 2011. – 870 б.

4 Мұхаммад Зәки Ибраһим. Ұсулул-ұсул. – Ихяү турас әс-Суфи баспасы, 2005. – 408 б.

5 Әділбаев А. Жетісі, қыркы және жылын беру шарифатқа қайшы ма? [Электронный ресурс]. URL: <https://kazislam.kz/zhetisi-kyrky-zhane-zhylyn-beru-shari-atka-kajshy-ma/?lang=ru> (қаралған күні: 12.03.2022).

6 Қасым А. Қайтыс болған адамның «жетісін» немесе «қырқын» берудің шаригатта негізі бар ма? [Электронный ресурс]. URL: <http://islam.kz/kk/questions/aqida-senim/qaitys-bolgan-adamnyn-jetisin-nemese-qyrqyn-berudin-sharigatta-negizi-bar-ma-781/#gsc.tab=0> (қаралған күні: 05.03.2022).

7 Құран Кәрім: қазақша түсіндірмелі аударма. Ауд. Әкімханов А., Анарбаев Н. – Алматы: Көкжиек баспасы, 2015. – 624 б.

Transliteration

1 Gylmani S. Zamanamyzda bolgan gulamalaryn gumyr tarihtary [Life Stories of Contemporary Scholars]. I tom / G 96 Zhauapty shygarushylar: A.Q. Muminov, A.Dzh. Frank. Kirispe, qazaqshaga zhane agylshynshaga audarma, tusindirmeler men korsetkishterdi dajyndagandar: A.Q. Muminov, A.Dzh. Frank, A.SH. Nurmanova, S. Mollaqanagatuly, U.A. Oteybergenova, T.ZH. Zhumanov. – Алматы: Dajk-Press, 2015. – 576 б.+ 8 zhapsyrma.

2 Minhazhus-sunnatin Nabaujya. [Elektronnyj resurs]. URL: <http://www.aqaed.com/faq/5486/> (qaralghan kuni: 22.03.2022).

3 Hasan ibn Abi Bakir al-Maqdasi. Gayatul-maram fi sharhi Bahril-kalam. – Kair: Maktaba azhariya lit-Turas baspasy, 2011. – 870 б.

4 Muhammad Zaki Ibrahim. Usulul-usul. – Ihyau turas as-Sufi baspasy, 2005. – 408 б.

5 Adilbaev A. Zhetisi, qyrqy zhane zhylyn beru sharigatqa qajshy ma? [Elektronnyj resurs]. URL: <https://kazislam.kz/zhetisi-kyrky-zhane-zhylyn-beru-shari-atka-kajshy-ma/?lang=ru> (qaralghan kuni: 12.03.2022).

6 Qasym A. Qajtyz bolgan adamnyn «zhetisin» nemese «qyrqyn» berudin sharigatta negizi bar ma? [Is There a Basis in Sharia for Giving «Seven» or «Forty» of a Deceased Person?]. [Elektronnyj resurs]. URL: <http://islam.kz/kk/questions/aqida-senim/qaitys-bolgan-adamnyn-jetisin-nemese-qyrqyn-berudin-sharigatta-negizi-bar-ma-781/#gsc.tab=0> (qaralghan kuni: 05.03.2022).

7 Quran Karim: qazaqsha tusindirmeli audarma [The Holy Qur'an: an Explanatory Translation in Kazakh]. Aud. Akimhanov A., Anarbaev N. – Алматы: Kokzhiiek baspasy, 2015. – 624 б.

Оқан С., Бағашаров К.С., Шәдекұлы Н.

Богословский анализ проблемы суфизма в работе «Истории жизни ученых современности»

Аннотация: Данная статья посвящается изучению религиозных идей и суждений общественного и религиозного деятеля, поэта, переводчика Садуакаса кажы Гильмани, указанных в произведении об «Истории жизни современных ученых». В этом произведении раскрываются сведения о религиозных установках ученых XIX-XX вв., особенно обосновываются факты, связанные с тем, что ученые тех времен следовали ханафитской школе юриспруденции и выстраивали вероубеждение по принципам Матуриды. Кроме того, данное произведение описывает некоторые вопросы суфизма, которые вызывали споры среди богословов того времени. С. Гильмани много задавался вопросами о том: «Почему мы приветствуем Пророка Мухаммеда?», «Подавал ли имам Абу Ханифа руку духовному наставнику?» и «Могут ли мертвые помочь живым?» Взвешивая ответы на богословские вопросы, ученый пытался выстроить более обоснованные доказательства. Сформированные на основе его суждения концепции до сих пор не теряют актуальность в современном казахстанском обществе. Особенно общественное внимание притягивает

его суждения о следующей суре Корана: «Каждого пророка мы послали говорить к своей пастве, чтобы он мог говорить истину на языке своей паствы». Садуакас Хаджи Гильмани на основе вышеуказанной суре приводит мысль о том, что существуют три группы духовенства: те, кто зашел слишком далеко, те, кто совсем не взшел к пути, и те, кто в умеренном пути. Он предпочел последнее в качестве важнейшего из этих путей. И на основе толкования этого стиха, ученый подчеркнул необходимость следования по умеренному пути, в рамках которого каждому народу не стоит терять свои обычаи и образ жизни. Главное он призывал к сохранению нравственности в религии и не отклоняться от нормы.

В целом авторы данной статьи посредством подробного анализа произведения С.Гильмани пытаются вывести его интерпретацию в свете современности, произвести переоценку его мыслей в текущем контексте религиозного дискурса, тем самым осуществить раскрытие его идей на волне смыслов нового поколения.

Ключевые слова: Садуакас Хаджи Гылмани, гуламы, ханафитский мазхаб, Акида Матуриди, суфизм, приговор, рукопожатие, тауессул, арвах, салауат.

Okan S., Bagasharov K., Shadekuly N.

Theological Analysis of the Problem of Sufism in the Work «Life Stories of Modern Scientists»

Abstract: This article is devoted to the study of religious ideas and judgments of a public and religious figure, poet, translator Saduakas kazhy Gilmani, indicated in the work about the «Life History of modern scientists». This work reveals information about the religious attitudes of scientists of the XIX-XX centuries, especially substantiates the facts related to the fact that scientists of those times followed the Hanafi school of jurisprudence and built a belief based on the principles of Maturidi. In addition, this work describes some issues of Sufism that caused controversy among theologians of that time. Gilmani asked a lot of questions about: «Why do we greet the Prophet Muhammad?», «Did Imam Abu Hanifa give his hand to a spiritual mentor?» and «Can the dead help the living?» Weighing the answers to theological questions, the scientist tried to build more reasonable evidence. The concepts formed on the basis of his judgment still do not lose relevance in modern Kazakh society. Especially public attention is attracted by his judgments about the following surah of the Quran: «We sent every prophet to speak to his flock so that he could speak the truth in the language of his flock.» Saduakas Haji Gilmani, based on the above surah, suggests that there are three groups of clergy: those who have gone too far, those who have not ascended to the path at all, and those who are on a moderate path. He preferred the latter as the most important of these paths. And based on the interpretation of this verse, the scientist stressed the need to follow a moderate path, within which each nation should not lose its customs and way of life. Most importantly, he called for the preservation of morality in religion and not deviate from the norm.

In general, the authors of this article, through a detailed analysis of S. Gilmani's work, are trying to deduce his interpretation in the light of modernity, to reassess his thoughts in the current context of religious discourse, thereby revealing his ideas in the wake of the meanings of the new generation.

Keywords: Saduakas Haji Gilmani, ghulams, Hanafi madhhab, Akida Maturidi, Sufism, sentence, handshake, tauessul, arvah, salauat.